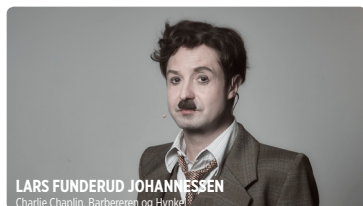




© 2014 Rogaland Teater

SKOLEMATERIELL  
**CHAPLIN:  
DIKTATOREN**

Rogaland Teaters oppsetning av  
CHAPLIN : DIKTATOREN forteller to ulike historier:  
– historien i filmen Diktatoren og historien om  
hvordan og hvorfor filmen ble lagd den gang.  
Her er litt bakgrunnsmateriale.



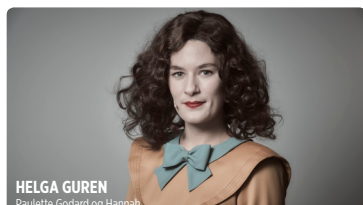
LARS FUNDERUD JOHANNESSEN  
Charlie Chaplin, Barbereren og Hynkel



MATIAS KOUPPALA  
Stormtroppsjef, tysk offiser  
og professor Kibitzen



BRAGE NORLØFF GRINDELUND



HELGA GUREN  
Paulette Godard og Hannah



LINE STARHEIMSÆTER  
Mary Pickford



LARS KRISTIAN GELLEIN



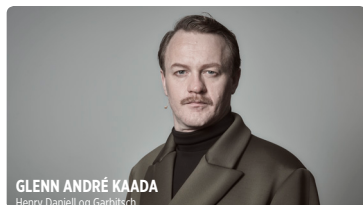
RAGNHILD ARNESTAD MØNSS  
Hedda Hopper og Hynkels sekretær



ANDERS BRUNVÆR HAUGE  
Pianist



TRUDE SMISTAD



GLENN ANDRÉ KAADA  
Henry Daniell og Garbitsch



IDA EKRHEIM



JAKE ERIK KARLSEN



HENRIK BJELLAND  
/ ØYSTEIN MARTINSEN  
Reginald Gardiner,  
Napaloni og Schultz



YASMIN ULLESTAD



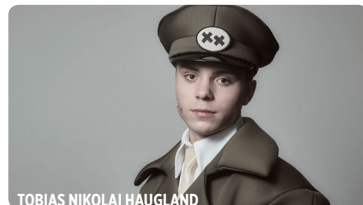
EINAR REINSNOS HILDONEN



SVEIN SOLENES  
Billy Gilbert, Herring og Roosevelt



ØYVIND EINARSON VETRHUS



TOBIAS NIKOLAI HAUGLAND



MARKO KANIC  
Gyssing og  
Napaloni assistent



VEBJØRN SØBØRG

## CHAPLIN : DIKTATOREN

## BAKGRUNNEN FOR FILMEN

Charlie Chaplins film *The Great Dictator*, eller *Diktatoren* som den heter på norsk, kom i 1940. Da var andre verdenskrig i full gang i Europa, Tyskland hadde invadert Polen, Tsjekkoslovakia, Frankrike, Norge, Danmark og flere andre land. England stod også i fare for å falle, og da ville Hitler kontrollere hele Europa.

Men USA var ennå offisielt nøytralt helt frem til desember 1941. Amerikanere flest ønsket ikke at amerikanske soldater skulle ofres i kampen for å redde Europa. Europa var «ikke vårt problem», mente mange. Dessuten var det en god del politikere i USA som faktisk mente at Hitler var en god, om enn hardhendt, leder for den tyske staten. De mente han kunne bringe stabilitet til Europa og samtidig demme opp for den voksende kommunismen som Sovjetunionen arbeidet for.

Chaplins film er en bitende satire over herskesyke Adolf Hitler, fascisme og antisemittisme. Chaplin lagde den for å vekke folk, slik at USA ville komme med i krigen og hindre et nazifisert Europa. *Diktatoren* regnes i dag blant filmhistoriens hundre beste filmer, og det er ikke bare fordi den er morsom.

Innspillingen av filmen startet i 1939. Den var svært vanskelig. Mange ville stoppe innspillingen eller nekte filmen å bli distribuert. Både Franklin D. Roosevelt, den amerikanske presidenten, og Winston Churchill, statsminister i UK, oppmuntret Chaplin til å fullføre filmen. De så på den som en måte å snu stemningen blant folk.

## HVEM SOM ER HVEM I FORESTILLINGEN

**Charles Spencer Chaplin** (1889-1977) Britisk/amerikansk film skuespiller, manusforfatter og regissør. Mest kjent i sin tid for skikkelsen *The Tramp*. Allerede i 1920-årene var han den mest kjente av alle kjendiser. Etter hvert, fordi han også skrev og regisserte filmene sine selv, ble han meget rik. Han var en beryktet perfeksjonist, som kunne ta samme scene om igjen mange, mange ganger. Han regnes som en av de

første film auteurs (filmregissør som gir sine filmer et personlig (kunstnerisk) preg, manifestert som gjenkjennelige fellestrekk i form eller innhold. Begrepet har vært sentralt innenfor diskusjonen om hvorvidt en films kunstneriske kvalitet er betinget av regissørens personlighet eller av andre aspekter).

**Franklin D. Roosevelt**, amerikansk president fra 1933 til 1945. For å sikre seg gjenvalg i 1940, måtte han love at han ikke ville få USA med i krigen mot Hitler og at USA skulle forbli nøytral. Han visste godt på det tidspunktet at USA måtte komme med i krigen før eller siden, men han måtte ha folkeopinionen med seg. Da Japan, som var alliert med Tyskland, bombet Pearl Harbor i desember 1941, kunne han endelig erklære krig.

**Paulette Goddard** (1910-1990) spiller rollen som Hannah i filmen. Paulette var antakelig gift med Charlie Chaplin, men de var ikke sammen som par i mer enn noen få år. *Diktatoren* var hennes andre film med Chaplin, og rett etter premieren reiste hun til Mexico, der hun spilte den kvinnelige hovedrollen i en film med Fred Astaire. Mary Pickford (1902-1979) begynte karrieren som skuespiller i stumfilmer. Hennes spesialitet var roller som unge piker som blir forelsket for første gang. Hun ble meget populær – hun fikk kjelenavnet *America's Sweetheart* – men måtte gi opp å spille etter hvert som hun ble eldre. Da gikk hun over til å bli produsent, og hun ble en av de mektigste kvinnene i filmens historie. Sammen med bl.a. Charlie Chaplin dannet hun *United Artists*, et distribusjonsselskap for filmartister som ville stå utenfor det kvelende studiosystemet. Hun fikk en spesiell Oscar i 1977 for sine bidrag til filmindustrien.

**Hedda Hopper** (1885-1966) var en mislykket skuespiller som fant sin nisje som berømt og beryktet sladderjournalist. Hennes radioprogram fikk høye lyttertall og hennes daglige avisspalter ble lest av millioner. Hun kunne «make or break»

en skuespillers karriere. Hun var rabiat anti-kommunist; hun mente Hollywood var infiltrert av Sovjetunionens påvirkningssagenter. Hun hatet Chaplin pga. hans venstreorienterte sympatier.

**Sensurkontorene.** Det kan virke rart i dag, men før i tiden måtte filmer passere sensur for å bli vist. I USA var det Hays Office som utviklet retningslinjer for hva som kunne bli vist i filmer. Noen av punktene virker latterlige i dag. Blant annet kunne et par kysse, men ikke i mer enn tre sekunder. Hays Office kunne nekte «uanstendige» filmer visningsrett på de største kinokjedene. Chaplins *Diktatoren* brøt med punktet i retningslinjene som sa at det ikke var lov «med vilje å fornærme en annen nasjon». At Hays Office, etter mye frem og tilbake kunne godkjenne *Diktatoren*, skyldes politisk press. De fleste land avvirket sensurordningene sine i løpet av 1960-årene. De ble ofte erstattet av aldersgrenser.

## MORO MED NAVNENE

Chaplin hadde det moro med å dikte opp navn for karakterene og landene i filmen. Der er mange artige ordspill ute og går:

**Adenoid Hynkel**, Chaplins parodi på Adolf Hitler, har et fornavn som på engelsk betyr polypper.

**Innenriksminister Garbitsch**, en parodi på Hitlers venn og minister Josef Goebbels, uttales nesten som garbage, altså søppel.

**Krigsministeren feltmarskalk Herring** har et navn som betyr sild på engelsk. Han tilsvarer virkelighetens Hermann Göring.

**Benzino Napaloni** er en parodi på Italias diktator Benito Mussolini. Fornavnet spiller selvfølgelig på bensin. Etternavnet peker hen mot Napoleon Bonaparte.

Landet der handlingen foregår heter *Tomania*. Matforgiftning på engelsk kalles gjerne for *ptomain poisoning*.

Landet **Bacteria**, Napalonis hjemland, er selvfølgelig et spill på bakterier.

Landet **Osterlich** kan minne om Østerrike, som ble invadert av Tyskland da Chaplin holdt på å skrive filmmanuset.

# CHARLIE CHAPLIN

## HUMORISTEN OG HUMANISTEN

Av **Nick Hegreberg**, manusforfatter og chaplinist

Allerede to år etter at han ankom Hollywood i 1913, var Charlie Chaplin blitt klodens mest kjente person. Så stor var Chaplins kjendisstatus de neste tiårene at det er vanskelig å begripe i dag. Karakteren hans The Tramp eller Landstrykeren på norsk (eller Fantamaen som han kanskje ville blitt kalt om stavangersk var et verdensspråk) spredte latter og tårer fra Boston til Bodø, til Botswana og Bombay. Og mer enn 100 år etter at Chaplin debuterte foran filmkameraet, er fortsatt strektegningen av mannen med tannkostbart og bowlerhatt et av våre mest gjenkjennbare popkulturelle motiv.

### SMILET OG SMERTEN

Fortellingen om Chaplins liv er omtrent like usannsynlig og deilig besnærende som en av hans filmer. Alle ingredienser er på plass: reisen fra bunnløs fattigdom til en av verdens rikeste, skandaløse kvinnehistorier en masse, stumfilmsuksess og lydfilmangst, møter med samtidens største religiøse og politiske ledere, sinnssykdom og kjønns sykdom pluss litt til. I løpet av sine aktive år fikk Chaplin publikum verden over til å gapskratte seg gjennom verdenskriger og børskrakk, fattigdom og revolusjoner. Samtidig var Chaplin så mye mer enn en klovn som fikk tippoldeforeldrene våre til å le seg skvett. Humoren brukte han som inngang til å tale svake gruppers sak. Chaplin kommenterte samfunnsutviklingen, advarte mot farlige strømninger han så rundt seg og forfektet solidaritet, nestekjærlighet og ytringsfrihet, verdier som alle stod under press i hans levetid. I ettertid er det lett å se at både The Tramp og Chaplins dype humanisme begge har sin

opprinnelse i oppveksten i et av Londons aller fattigste kvarterer.

### EN BARNDOM DICKENS VERDIG

Charlie Spencer Chaplin ble født den 16. april 1889 i Walworth, sør i London. Moren Hannah var skuespiller uten altfor stor suksess, mens faren, Charles Chaplin Sr., var en populær music hall-sanger i 1880-årene. Familien var konstant fattig, og faren var alkoholiker – som så mange andre i denne aller folkeligste delen av underholdningsbransjen. Chaplin Sr. drakk seg i hjel da Charlie var 12, og tapet gikk dypt inn på gutten. I samme periode var moren sterkt rammet av psykisk sykdom, og Charlie og halvbroren Sidney tilbrakte barndommen i en evig runddans mellom fattighus og barnehjem. Charlie likte aldri å måtte ta imot hjelp, og valgte i perioder å klare seg på egen hånd. Drevet av stolthet og et medfødt talent, livnærte han seg ved å underholde forbigående på gaten.

### RAMPELYSET FINNER HAM

Charlies talent ble tidlig oppdaget, og som tiåring turnerte han England med The Eight Lancashire Lads Clogs Dancing Troup. Oppdraget sikret ham kontrakt hos en manager som skaffet ham roller i en rekke oppsetninger på Londons West End. Som 16-åring fikk han en av hovedrollene i en Sherlock Holmes-oppsetning, en rolle Chaplin turnerte med de neste to og et halvt årene.

### SMILEMANN KRYSSER ATLANTEREN

I 1910 krysset Chaplin Atlanterhavet for første gang, etter at storebror Sidney hadde skaffet ham innpass i Fred Karnos prestisjefylte komedietrupp. Skuespillerkompis Stan Laurel (senere kjent som Halvan i Helan & Halvan), var også med i Karnos trupp. Her beskriver han hvordan Chaplin allerede under overfarten var full av optimisme:

”Charles satte foten sin oppå båtrekka, og med en av sine burleskt dramatiske bevegelser svingte han armen mot land og deklarte: ”Amerika, jeg er på vei for å erobre deg! Hver mann, kvinne og barn skal kjenne mitt navn – Charles Spencer Chaplin!”

Under turneen i USA ble Chaplin raskt en av Karnos publikumssyndlinger. Størst suksess gjorde han med et pantomimenummer der han spilte trippeldridas fyllick, en rolle han senere innrømmet å ha lært seg ved å studere faren. Det tok ikke lang tid før Chaplins sjølgode profetier delvis gikk i oppfyllelse. I 1913 mottok Karno et telegram fra Keystone Studios i Hollywood, der de spurte om det fantes ”en fyr ved navn Chaffin eller noe” i truppen.

### LANDSTRYKEREN BLIR FØDT

Chaplin ankom Los Angeles tidlig i desember 1913. Filmdebuten kom i kortfilmen Making a Living. Selv var ikke Chaplin særlig fornøyd, verken med Hollywood eller filmen. Kanskje bidro Chaplins misnøye til at han forberedte seg ekstra grundig til sin neste rolle? Det var nemlig nå Chaplin skapte karakteren som skulle følge ham resten av livet. I selvbiografien beskriver Chaplin hvordan han skapte The Tramp slik:

”Jeg ville at alt skulle være en motsigelse. Buksene skulle være vide, jakken trang, hatten liten og skoene store. Jeg la til en liten mustasje, fordi jeg antok denne ville legge til noen år, uten å gjemme ansiktsuttrykket mitt. Jeg ante ingenting om denne karakteren. Men i samme øyeblikk jeg var påkledd, fikk klærne og sminken meg til å føle meg som den personen The Tramp var. Jeg ble raskt kjent med ham, og alt da jeg gikk på scenen, var han født.”

Publikums første møte med The Tramp var i kortfilmen Kid Auto Races at Venice.



I filmen, som forøvrig ligger tilgjengelig gratis på youtube sammen med de fleste av Chaplins kortfilmer, kan man se hvordan Chaplin eier karakteren fra første øyeblikk. Ser man ekstra godt etter, merker man også den umiddelbare effekten Chaplins kreasjon har på folkemengden som er intetanende statister i filmen.

De neste årene spilte Chaplin i nærmere åtti korte filmer. Suksessen var der fra første stund, men om det var Chaplin selv eller The Tramp som var den største stjernen, kan diskuteres. Parallelt med suksessen i kinosalene, vokste også bankkontoen til Chaplin. Fra den første kontrakten med Keystone verdt 150 dollar per uke, ble Chaplin i 1917 en av verdens høyest lønnede da han signerte en kontrakt med produsenten First National verdt 1 million dollar.

### FRA PANTOMIME TIL FILMKUNST

Etableringen av produksjonsselskapet United Artists, som Chaplin stod bak sammen med Hollywoodstjernene Mary Pickford, Douglas Fairbanks og D. W. Griffith, ga Chaplin full kontroll over sitt kunstneriske virke. Der de tidlige kortfilmene for det meste inneholdt farsedrevet drama ispedd rause mengder slapstick, hadde Chaplin nå ambisjoner om å skape

filmer med et større alvor i seg, uten at humoren skulle vike plass.

Chaplins første langfilm var *The Kid* (Småen) i 1921. I filmen kombinerer han beinhard sosialrealisme med sin klassiske humorcocktail. Fortellingen om landstrykeren som tar seg av gutten han finner på gata, gir et autentisk portrett av mennesker som lever i den dypeste fattigdom. Skildringen sender tankene tilbake til Chaplins egen oppvekst i London. Når man også vet at Chaplin mistet sitt nyfødte barn bare ti dager før opptaksstart, forstår man at filmen må ha vært et svært personlig prosjekt for ham.

### GULLÅRENE

De neste årene våkner samfunnsrefseren i Chaplin for alvor. I hver film spiller han på lag med den lille mann hvis hverdag er preget av alt han ikke har, enten det er penger, jobb, kjæreste, mat eller husvære. Når sant skal sies eide *The Tramp* som oftest ingen av delene, kun habitten han stod i.

I *The Gold Rush* (Gullfeber) fra 1925 harseler Chaplin med det moderne menneskets evige jakt på rikdom, og blottlegger de tragiske og komiske skyggesidene ved den amerikanske drømmen. *City Lights*

(Byens lys) fra 1931 er Chaplins studie av individets kamp for tilværelsen i en storby dypt preget av den store depresjonen. Her kommer Chaplins humanisme til sin rett, idet han serverer et gripende og morsomt portrett av kjærligheten som menneskets største drivkraft gjennom livet. Samtlige av Chaplins filmer fra denne perioden regnes i dag som moderne filmklassikere, men *City Lights* er nok den kritikere og historikere flest holder høyest.

### ANGSTEN FOR LYD

Fem år senere lager Chaplin det som var ment å bli hans første talefilm. Han hadde allerede utsatt overgangen fra stum- til lydfilm i flere år, av frykt for at hans fysiske, nærmest dansende filmfortellerstil ikke kom til å fungere om karakterene pratet med hverandre. Underveis i produksjonen av *Modern Times* (Moderne tider) ombestemte han seg, og bortsett fra et par scener, ble også denne en stumfilm. *Modern Times* er Chaplins første med tydelig politisk brodd. Innimellom noen av hans mest kjente, og morsomme scener, for eksempel der *The Tramp* sendes rundt i tannhjulene, gir Chaplin oss her et lite flatterende portrett av industrisamfunnet. Selv om landstrykeren og kjæresten til slutt tvinges ut av storbyen, etterlater Chaplin



både karakterene og publikum med håpet i behold. I sluttscenen vandrer turtelduene hånd i hånd ned en landevei, mot en ny soloppgang, til tonene av en av Chaplins mest kjente melodier – Smile. Blant industriherrer og rikfolk vokste det nå frem stadig flere kritiske stemmer mot Chaplin, og det de mente var hans altfor pessimistiske skildring av det moderne Amerika.

### SKANDALERYTTEREN

Utover 20- og 30-tallet når Chaplins berømmelse stadig større høyder. Samtlige av hans spillefilmer slår an hos både kritikere og publikum, og dollarene renner inn. På et tidspunkt er Chaplin trolig en av verdens rikeste mennesker. Parallelt med den kunstneriske og kommersielle suksessen, rammes privatlivet hans av den ene skandalen etter den andre. Flere farskapsaker, tre ekteskap med påfølgende skilsmisser, rykter om utroskap og påstander om at Chaplin led av forførringsmani er bare noen av de saftige ingrediensene som bidro til å holde sladderpressen varm. Unge kvinner var Chaplins akilles gjenom store deler av livet, uten at furoren privatlivet skapte virket å ha nevneverdig effekt på hans filmproduksjon. Hos den gemene hop bidrar skandalene bare til å øke Chaplins popularitet. Blant de mange moralske vokterne derimot, representerer Chaplin alt som er galt med USA på denne tiden. Kombinasjonen av hans syndige livsstil og samfunnskritikken han bedriver i filmene sine skal imidlertid snart skape store problemer for Chaplin.

### I KRIG FOR FRED

Chaplin var gjennom hele sitt liv dypt engasjert i samfunnsutviklingen rundt seg. Mot slutten av 30-tallet vokste hans skepsis til nazismen, som var under fremmarsj i Tyskland. Mange påpekte likhetene mellom Chaplin og Hitler. En ting er den lille barten. Legg til at de to var født med bare 4 dagers mellomrom, og at begge hadde

kjempet seg opp fra fattige kår, så er det lett å se sammenligningen. Å lage en satire over Nazi-Tyskland, og en parodi på Hitler og hans stab, ble Chaplins kunstneriske bidrag i krigen mot ondskapen. Diktatoren ble ikke bare Chaplins første lydfilm, det ble også filmen hvor han for alvor viste verden hvor modig han var.

### HEIL HYNKEL!

På tross av stor motstand fra både Hollywood og verden for øvrig, ble Diktatoren en enorm suksess når den endelig nådde kinoene i 1940. Både i England og USA fungerte filmen nærmest som propaganda for de respektive landenes krigsinnsats. Før 2. verdenskrig var omme hadde Diktatoren blitt Chaplins mest innbringende film.

Det fins et spesielt øyeblikk mot slutten i Diktatoren som for ettertiden kom til å prege verdens syn på Chaplin. Øyeblikket inntreffer når Hynkel skal holde den senere så berømte fredstalen for folkemassene. Etter talens første setninger er det som Chaplin trer ut av rollen som Hynkel, og blir seg selv. Nå er det Chaplin i egen person som taler direkte til publikum i kinosalene. I dette øyeblikk smelter humoristen Charlie sammen med humanisten og mennesket Chaplin. Han ble også bedt om å gjenta talen to ganger i det virkelige liv. Første gang i anledning Franklin D. Roosevelts tredje innsettelse i 1941, og andre gang samme år, da Chaplin leste talen på direkte radio, vel vitende om at 60 millioner amerikanere hørte på. Talen lever for øvrig i beste velgående den dag i dag, og sirkulerer stadig i sosiale medier.

### FARVEL HOLLYWOOD

Neste akt i Chaplins begivenhetsrike liv skulle vise at selv for ham kunne overmakten bli for stor. Med FBI og de kristne høyrekreftene i førersetet ble Chaplin de neste årene fremstilt som en korrumpert

kommunist. I enkelte kretser ble han omtalt som "den forbannede kommunistjøden", selv om han verken var jøde eller kommunist. Chaplin så på seg selv som verdensborger, og søkte aldri om amerikansk statsborgerskap. Når han i 1952 forlot New York for en rundreise i Europa, innledet justisdepartementet en granskning for å se om han kunne regnes som "moralisk skandaløs", og dermed bli nektet innreise. Chaplin fikk nå nok av den fiendtlige holdningen og flyttet med familien til Sveits. Her bodde han i eksil resten av sitt liv. Skaperen av den lille landstrykeren som ikke passer inn noe sted var selv blitt skjøvet ut av samfunnet.

### CHAPLIN FOREVER!

I Sveits bosatte Chaplin seg med sitt livs store kjærlighet, den 36 år yngre Oona O'Neill. Ekteparet endte opp med å få åtte barn. Selv om det gikk lengre mellom hver gang, og populariteten hans ikke var den samme som før, fortsatte Chaplin å lage filmer. Kun én gang returnerte han til USA, da han i 1972 mottok en æres-Oscar for sitt store bidrag til filmkunsten.

Historiebøkene forteller oss at Chaplin døde i Sveits første juledag 1977. Her må det imidlertid påpekes at skuespilleren, regissøren, komponisten, manusforfatteren og filmprodusenten Chaplin lever i aller beste velgående. Og med tanke på at kloden anno 2017 preges av dumme diktatorer og mørke krefter som innimellom kan få hver og en til å føle seg liten, gjør det godt å vite at Chaplins livgivende smile-eliksir fortsatt finnes der, på en skjerm, i en konsertsal eller på en scene, nær deg.

# SATIRE SOM VÅPEN

*Noe er morsomt når det rokker ved den etablerte orden.  
Hver vits er en liten revolusjon. - George Orwell*

Av **Michael Hem**  
journalist, blogger og forfatter.

Charlie Chaplin visste at han ville provosere de fascistiske statslederne i Europa med filmen «Diktatoren». Og det var selvfølgelig poenget. En av grunnene til at filmen ble en suksess, er at den avkler og latterliggjør noen av historiens mest brutale regimer.

Mottakelsen filmen fikk demonstrerte tydelig hvordan diktatorer reagerer på satire og humor. Ikke overraskende lar de seg ikke underholde. Filmen ble ikke vist i Nazi-Tyskland eller i Benito Mussolinis fascistiske Italia. I tillegg ble den forbudt i flere latinamerikanske land.

**Diktatoren blir den dag i dag underlagt sensur enkelte steder i verden. Senest i sommer ble et klipp fra filmen som var lagt ut på Youtube, sperret fra å kunne vises i Thailand, etter forespørsel fra landets regjering. Fortsatt finnes det statsledere som frykter filmens budskap.**

Diktatoren fikk ingen politiske konsekvenser i landene den parodierte. Da den kom ut i 1940, var andre verdenskrig i gang, en krig som skulle gjøre slutt på Hitler og Mussolinis regimer. Men historien om filmen reiser et par interessante spørsmål: Hvorfor er diktatorer så redd for satire? Og kan satire og humor ha politiske konsekvenser?

Autoritære ledere er ikke blitt mindre sensurkåte siden andre verdenskrig. I 2012 ga den britiske komikeren Sacha Baron Cohens ut en film som på norsk har samme tittel som Chaplins klassiker fra 1940. I filmen spiller Cohen en karikatur av en gjennomsnittlig arabisk diktator. Til tross for komiske overdrivelser, tar filmen autoritære ledere på kornet. Det var selvfølgelig vanskelig for mange diktatorer

å svelge. Cohens film ble ikke distribuert i Tadsjikistan, der president Emomali Rahmon har sittet med makten siden 1992. Angivelig fordi den ikke passet tadsjikernes «mentalitet».

Rahmon har generelt lite til overs for å bli latterliggjort. Etter at en video av presidentens ikke helt vellykkede karaoke-opptreden i sønnens bryllup ble lagt ut på Youtube, sperret Tadsjikistan like godt hele Youtube i flere dager. Onde tunger vil kanskje hevde at en president som bygger et tehus formet som en vannmelon, som intervenerte personlig for å gi en enslig ung mann som hyllet ham en kone, og som ansatte sin egen sønn som landets øverste korrupsjonsjeger, ber om å bli parodiert. Rahmon og andre diktatorer ser det åpenbart ikke på den måten selv.

Cohens Diktatoren ble møtt med sensur flere steder enn Tadsjikistan. Filmen ble tatt av plakaten etter kort tid i Kasakhstan, og i en rekke land ble den ikke vist i det hele tatt, uten at det nødvendigvis var behov for noen eksplisitt sensur. Driver man en kino i et diktatur, vet man også hvilke filmer man ikke bør vise.

I en del tilfeller er det nok selvhøytideligheten som blottlegges når diktatorer slår ned på satire. Få mennesker liker å bli gjort narr av, noe vi også ser hos enkelte demokratisk valgte statsledere. USAs president Donald Trump er et godt eksempel. Han har gjort hele verden oppmerksom på at han misliker Alec Baldwins parodi på presidenten i TV-programmet Saturday Night Live.

Men Trump er unntaket blant vestlige demokratiske ledere. De fleste av dem skjønner at selv om de skulle ta seg nær av å bli parodiert, vil parodiene neppe bli mindre ondsinnede om de forsøkte å stoppe dem. Og som en av Trumps forg-

jengere, George W. Bush, viste, er det fullt mulig å bli konstant parodiert og likevel bli gjenvalgt, så lenge du (i hvert fall tilsynelatende) tar satiren med godt humør.

Diktatorer trenger derimot ikke å bli gjenvalgt. Det kommer med regelmessige mellomrom nyhetsmeldinger om at presidenten i et sentralasiatisk «stan» har fått 99 % av folkets oppslutning, men alle vet at dette ikke er reelle valg. En diktator har derfor mindre å tape på å fremstå som humørløs.

Diktatorer, i egenskap av å være diktatorer, har også verktøyene de trenger for å kneble komikere. Uansett hvor mye Donald Trump klager over Alec Baldwin og Saturday Night Live, har han ingen mulighet til å stoppe programmet. Om han prøvde, ville en domstol være raskt ute med å slå ned presidentens vedtak. I et diktatur kommer ingen uavhengig domstol trekkende med juridiske innsigelser mot sjefens avgjørelser.

Men det er ikke bare diktatorenes selvhøytidelighet og forfengeligheit som gjør at humor sensureres og komikere sendes i fengsel. Humor kan være farlig. Satire gir folket en mulighet til å kritisere det som ikke kan kritiseres på en mer forsiktig måte enn gjennom direkte regimekritikk eller opposisjonspolitikk. Selv om mange av de politiske vitsene i diktaturer er åpen harselas med regimet og lederne, gir humoren også rom for vage og tvetydige ytringer, som kan være vanskelig for myndighetene å straffeforfølge, eller i det hele tatt forstå.

Vitser sprer seg som regel muntlig, eller i moderne tider på anonyme internettfora. Det gjør vitser til en relativt trygg form for regimekritikk. For myndighetene, derimot, vil denne typen subversiv oppførsel undergrave den offisielle propagandaen, og må slåes hardt ned på.





Om ikke diktatoren selv har mye til overs for satire, tyder alt på at harselas med diktatorer går rett hjem hos innbyggerne i diktaturer, uansett hva slags «mentalitet» regimet mener folket skulle ha. I 2001 kom den første uavhengige avisen siden 1963 ut i Syria. Det var et satiremagasin skapt av karikaturtegneren Ali Farzat, og den første utgaven ble raskt utsolgt. Satiren var naturligvis vanskelig å svelge for myndighetene, og magasinet måtte legge ned etter få år.

Sensur av satire er ofte et tidlig tegn på at et land beveger seg i autoritær retning. I Russland på 1990-tallet, under Boris Jeltsins ledelse, ble satireshowet Kukly, inspirert av britiske Spitting Image, et av landets mest populære TV-programmer. President Jeltsin, som forsøkte å opprettholde et skjørt demokrati, fant seg i å bli fremstilt som en tafatt alkoholiker på programmet.

Etter at Vladimir Putin kom til makten i 2000, fikk pipen en annen lyd. Kukly fortsatte sin sedvanlige harselas, og Putin

ble fremstilt som et hylende spedbarn og som en liten gnom. Spesielt gnomen, som parodierte Putins machoimage, gjorde den ferske presidenten rasende. TV-kanalen NTV ble først tvunget til å slutte å vise Putin i dukkeform. I stedet ble presidenten fremstilt som en sky eller brennende busk. Men etter noen måneder satt eieren av NTV i fengsel, og kanalen ble overtatt av russiske myndigheter. Siden har det vært lite regimekritisk politisk satire på russiske TV-skjermer.

Det betyr ikke at satiren forsvant. Den fikk bare ikke plass i tradisjonelle medier. Sosiale medier ga russiske vitsemakere nye muligheter. Twitterkontoen @KermlinRussia har over to millioner følgere og sender ut daglig harselas med myndighetene. «For å imøtekomme anklager om at det er altfor få nye ansikter i politikken, har Putin fått kosmetisk kirurgi,» er et typisk eksempel på vitsene til @KermlinRussia.

Selv befolkningen i de mest totalitære regimer tør å kritisere myndighetene gjen-

nom humor. I Sovjetunionen under Josef Stalin florerte politiske vitser. Stalin selv fikk gjennomgå, på tross av (og på grunn av) sin grenseløse brutalitet. Her er et eksempel:

*Stalin mister sin favorittpipe, og klager til sjefen for det hemmelige politiet Lavrentij Beria. Et par dager senere snakker de to sammen, og Stalin forteller tilfreds at han har funnet igjen pipen sin. «Men det er umulig,» utbryter Beria. «Jeg har tre fanger i kjelleren som alle har tilstått tyveriet.»*

Og min favoritt:

*Lubjanka (KGBs hovedkvarter) er ikke det høyeste bygget i Moskva, men har den beste utsikten. Du kan se Sibir fra kjelleren.*

Ikke overraskende er vitsene fulle av galgenhumor. De viser også at vitsemakere kjente til regimets grusomme sider. Det samme gjelder vitsene som florerer i dagens mest brutale diktaturer. Selv i Nord-Korea, verdens mest lukkede land, med verdens mest omfattende statlige propagandaapparat, forteller folk hveran-



dre politiske vitser:

*En franskmann, en engelskmann og en nordkoreaner står på et museum og ser på et maleri som viser Adam og Eva i Edens hage.*

*«Mannen har funnet noe godt å spise, og vil gjerne dele dette med kvinnen. De er åpenbart i England,» sier briten.*

*«Neppe,» sier franskmannen. «De går begge rundt helt nakne, så de må være i Frankrike.»*

*«Dere tar begge feil,» sier nordkoreaneren. «Jeg er ikke i tvil om at de er i Nord-Korea. De har ingen klær å ha på seg, nesten ingenting å spise, og likevel tror de at de er i Paradis.»*

Streng sensur og fare for brutale represalier stopper altså ikke folk fra å fortelle vitser. Om vitsene har noen politisk effekt, er et annet spørsmål. Kanskje er satiren mest et forsøk på å kunne leve med under-

trykkelsen og ufriheten. Kanskje er diktatorene paranoide når de sensurerer satire og humor. Men kanskje kan også satiren bidra til politiske endringer.

Srdja Popovic, som ledet studentbevegelsen Otpor! («Motstand!»), mener humor hjalp til med å styrte den serbiske diktatoren Slobodan Milosevic. Ved en anledning satte Otpor en tømme med et bilde av Milosovic på i sentrum av Beograd. Ved siden av tønne la de et balltre. Deretter satte de seg på en kafé i nærheten, for å følge med på folks reaksjoner.

Raskt dannet det seg en kø av folk som grep balltreet for å denge løs på tønne utkledd som Milosevic. Etter en stund kom politiet, som ikke visste helt hvordan de skulle håndtere situasjonen. De kunne ikke arrestere folk for å slå på en tømme. Medlemmene i Otpor satt gjemt for politiet på kafeen. Til slutt tok politiet med seg tønne til politistasjonen, noe som må ha

fremstått som ganske latterlig for publikum. Popovic mener denne typen aksjoner bidro til å undergrave folks respekt for Milosevics regime.

Sensur forekommer ikke bare i diktaturer, naturligvis. Da Chaplins Diktatoren skulle lanseres, ble den opprinnelig forbudt i Storbritannia. Årsaken var at man ikke ville provosere Nazi-Tyskland. Men siden krigen allerede var i gang da filmen ble lansert, var det liten vits for britene å ta hensyn til Hitler og Mussolini, og filmen ble en kjempesuksess.

Ironisk nok møtte Cohen samme ettergivvenhet for diktatorer som Chaplin. Da han ville filme deler av Diktatoren i FNs hovedkvarter i New York, fikk han ikke lov, fordi han kunne komme til å fornærme arabiske despoter.

Humor er politikk også utenfor diktaturens grenser.



NOEN AV FOLKENE BAK FORESTILLINGEN. MORTEN JOAKIM (OVER/MIDT NEDE), TEATERSJEF & SCENOGRAF ARNE NØST (VENSTRE NEDE),  
MICHAL EVANS - DRAMATURG, OG LARS FUNDERUD JOHANNESSEN.

# CHAPLIN : DIKTATOREN

NORGESPREMIERE PÅ HOVEDSCENEN 15. NOVEMBER 2017

Av :

**Charlie Chaplin, Morten Joachim og Line Hofoss Holm**

Regissør: **Morten Joachim**

Dramaturg: **Michael Evans**

Scenograf: **Arne Nøst**

Kostymedesigner: **Christina Lovery**

Komponist: **Anders Brunvær Hauge**

Videodesigner: **Reidar Andreas Richardsen**

Koreograf: **Martha Standal**

Lysdesigner: **Haakon Espeland**

Maskør: **Jill Tonje Holter**

Regiassistent: **Knut Erik Engemoen**

Medvirkende:

**Lars Funderud Johannessen**

**Helga Guren**

**Ragnhild Arnestad Mønness**

**Glenn André Kaada**

**Øystein Martinsen / Henrik Bjelland**

**Svein Solenes**

**Marko Kanic**

**Matias Kouppala**

**Line Starheimsæter**

Medvirkende fra Ungdomsteatret:

**Ida Ekrheim**

**Lars Kristian Gellein**

**Tobias Nikolai Haugland**

**Einar Reinsnos Hildonen**

**Jake Erik Karlsen**

**Brage Norløff Grindeland**

**Trude Smistad**

**Vebjørn Søberg**

**Yasmin Ullestad**

**Øyvind Einarson Vetrhus**

Foto og visuelt uttrykk: **Stig Håvard Dirdal**



THE GREAT DICTATOR COPYRIGHT © ROY EXPORT S.A.S. ALL RIGHTS RESERVED.  
CHARLIE CHAPLIN TM IS A TRADEMARK AND/OR SERVICE MARKS OF BUBBLES INC.  
SA AND/OR ROY EXPORT SAS, USED WITH PERMISSION. CHARLIE CHAPLIN TM©  
BUBBLES INCORPORATED SA 20XX